

Franjevci na Širokom Brijegu osjećali su se nevinima i zbog toga nisu bježali

JE LI JOSIP BROZ TITO OSOBNO ZAPOVJEDIO MASOVNE LIKVIDACIJE POLITIČKIH NEISTOMIŠLJENIKA? (III.)

Jednu od važnih uloga u stvaranju slike o franjevcima odigrali su komunistički doušnici na terenu

► Piše: **Damir Šimić**

Prvi izravni dodir partizanskih postrojbi sa Širokim Brijegom dogodio se početkom studenoga 1944. kao izravna posljedica povlačenja njemačkih postrojbi na crtu bojišnice Široki Brijeg – Mostar – Nevesinje i ulaska partizanskih snaga u prethodno napušten prostor.

Nekakvog izraženijeg straha za gole živote, u prvim mjesecima partizanskog opsjedanja Širokog Brijega, i unatoč otvorenim prijetnjama i upozorenjima koja su dolazila sa svih strana, širokobriješki franjevci nisu imali. Činjenica da se, izuzev ubojstva fra Križana Galića, u razdoblju od početka studenoga 1944. do sredine siječnja 1945., ništa osobito nije dogodilo ni njihovoj subraći u Rasnu, Kočerinu, Ledincu, Humcu, Čitluku, Čerinu, Gradničima, Drinovcima, Grudama, Međugorju i mnogim drugim mjestima u kojima su partizani imali vlast, nagnala je širokobriješke franjevce na vjerovanje da se ni njima isto tako ne će ništa osobito dogoditi. Razloge za ovakvu prosudbu crpili su iz činjenice da se nisu uopće bavili dnevnom politikom, niti su opravdavali neka postupanja njemačkih i hrvatskih vojnih vlasti, o čemu su mnogi od njih javno govorili te su zbog toga imali stanovitih neugodnosti. Stoga, informacije da će Široki Brijeg biti spravljen sa zemljom a fratri pobijeni, koje su dolazile s terena pod partizanskom vlašću, nisu smatrale vjerodostojnima. Spomenute su informacije uglavnom procjenjivali kao primjenu jedne od metoda specijalnog rata, sasvim uobičajene u ratnim događanjima, o čemu su kao vrhunski intelektualci ponešto i znali.

Međutim, ni slutili nisu kakav je preokret u međuvremenu nastupio u partizanskim namisljima. Do promjene je došlo u prvom redu zahvaljujući vojnom neuspjehu u dvodnevnoj bojevoj operaciji »Bura« i protoku informacija koji je nakon toga uslijedio iz tzv. »oblasnih i rajonskih tijela«, KPJ, OZNE i partizanskih postrojbi, u kojima su hercegovački franjevci izravno prozvani kao zagovornici i planeri te operacije. Zahvaljujući takvom dotoku informacija, analitički su timovi OZNE ove informacije očito sagledali u kontekstu širih vojno-političkih prilika na istočnoj obali Jadrana, što je pogodovalo nekim ranijim

Posmrtni ostatci ubijenih u Knešpolju

prosudbama OZNE prema kojima bi Katolička crkva u Hrvata mogla igrati ključnu ulogu u mogućem procesu svrgavanja ustaškog režima i prelaska NDH na stranu zapadnih saveznika, čime bi Titov plan obnove Jugoslavije bio u potpunosti onemogućen. Ni unatoč velikom vremenskom odmaku i otvaranju dobri dijelu arhiva, dokaza za ovakve prosudbe analitičkih timova Aleksandra Rankovića ni danas nema. Stoga se, bez ikakve opasnosti od pretjerivanja, može kazati da je partijske informacije s terena o navodnoj odgovornosti franjevac, zapravo klasične dezinformacije, plasirala OZNA radi stvaranja preduvjeta za neutraliziranje političkih protivnika – antikomunista – kakvi su, po svom općem svjetonazoru, hercegovački franjevci i bili.

S druge pak strane, hercegovački su franjevci bili osobe s istančanim vjerskim osjećajima. Za pretpostaviti je da je njihovom tadašnjem svjetonazoru bilo tuđe i pretpostaviti da bi netko pokušao učiniti zločin nad nedužnima, a pogotovo nisu mogli naslutiti planiranje zločina tako masovnih i tragičnih razmjera. Budući da se nisu bavili politikom, nego isključivo vjerskim, obrazovnim i humanitarnim radom, bilo im je nezamislivo da bi netko u takvoj vrsti njihovih djelatnosti mogao pronaći ikakvu krivnju. Pogotovo su smatrali nezamislivim da bi mogli

postati žrtve otvorenog masakra i bestijalnog izživljavanja stravičnih razmjera kakvo se, na žalost, dogodilo. Naravno, tu je bio i katolički hrvatski puk koji nije imao, niti je namjeravao, kamo otići te stoga ni franjevci nisu mogli ništa drugo nego, kao i u ranijim stoljećima, dijeliti sudbinu svoga puka.

Operativni plan napada

O planu napada na Široki Brijeg i operativnim zadaćama partizanskih postrojbi koje su sudjelovale u tom napadu većina je toga poznata. Stoga ćemo u ovom prikazu više pozornosti posvetiti pokušaju raščlambe zakulisnih obavještajnih igara tijekom pripreme i realizacije samih zločina, kao i pokušajima njihova kasnijeg zataškavanja, nego o operativnim zadaćama partizanskih postrojbi i njihovim zonama odgovornosti. Ipak, čini se potrebitim naglasiti neke osnovne značajke.

Osnovna zamisao napada na Široki Brijeg nastala je u štabu VIII. dalmatinskog korpusa koji je neposredno pred početak bojevih djelovanja iz Knina bio premješten u Imotski. Udarnu oštricu napada na Široki Brijeg činile su postrojbe iz sastava 26. divizije na čijem su čelu, kao i u štabu VIII. korpusa, bili Petar Drapšin, Boško Šiljegović, Božo Božović, Dušan Korać i Bogdan Stupar, sve odreda oficiri srpske nacionalnosti, koje je godinu dana ranije u Dalmaciju uputio Aleksandar Ranković. Najosjetljivije zadaće na operativnom pravcu 26. divizije povjerene su bojevo najspremljivim i u ideološkom smislu najodanijim

brigadama iz sastava 26. divizije. Tako su I. proleterska¹ i XII. dalmatinska brigada² dobile zadaću ovladati Duhanskom stanicom iz pravca Trna, s tim što je XII. dalmatinska imala zadaću proboja prema Mostaru u završnoj fazi napada, dok je I. dalmatinska dobila određene specijalne zadaće, o čemu ćemo više pozornosti posvetiti u nastavku. Biokovska XI. dalmatinska brigada³, koja je u prostor Širokog Brijega uvedena pravcem Gradac – Vrgorac – Ljubuški – Mokro, dobila je zadaću ovladati franjevačkim kompleksom na Širokom Brijegu, što je do najsitnijih podrobnosti vidljivo iz dostupne dokumentacije brigade. Postrojbi III. prekomorskoj brigadi⁴, iz sastava 26. divizije, bila je povjerena zadaća osiguranja bojišnice od mogućeg upada njemačko-hrvatskih snaga iz pravca Rakitna, što je ujedno bila i jedna vrsta bojeve pričuve zahvaljujući kojoj su skupine iz ove postrojbe mogle obavljati i druge jednostavne, ali i složene zadaće.

Rijetki su povjesničari i analitičari, naime, do sada uopće pokušavali upozoriti na slojevitost uloge te postrojbe, kao i skupina iz sastava III. brigade KNOJ-a koje su sudjelovale u ovoj operaciji. Međutim, upravo je ta postrojba, kao i pristožerne postrojbe iz sastava 26. divizije te skupine KNOJ-a, imala najveći manevarski prostor te ih je upravo zbog toga štab 26. divizije, kao i štab VIII. korpusa, mogao ciljano koristiti za različite vrste složenijih vrsta zadaća, kakvi su sigurno i ciljani zločini na netom okupiranu području.

Zaštitu bokova 26. divizije dobile su postrojbe iz sastava 9. divizije, koja se otprije nalazila u okolici Širokog Brijega. U ovom slučaju osobito treba naglasiti ulogu II.

Zadaća osvajanja samostana na Širokom Brijegu dodijeljena je XI. dalmatinskoj brigadi. Glavni zapovjednici čitavog udara bili su oficiri srpske nacionalnosti.

- ¹ I. proleterska brigada formirana je 6. studenoga 1942. u selu Dobro, kod Livna. Djelovala je u BiH, Crnoj Gori, Dalmaciji, otocima Hvaru, Visu, Korčuli i Braču. Sudjelovala je u kninskoj i mostarskoj operaciji, kao i u ovladavanju Likom, zapadnom Bosnom i Hrvatskim primorjem. Brigada je proglašena proleterskom, odlikovana je Ordenom narodnog heroja. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovijedao major Vaso Đapić. Dužnost političkog komesara obnašao je major Nikola Aračić.
- ² XII. dalmatinska brigada formirana je 21. rujna 1943. kao prva otočka brigada. Djelovala je na otocima Visu, Braču, Korčuli, u Dalmaciji i Lici. Sudjelovala je u kninskoj, mostarskoj i riječkoj operaciji. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovijedao major Josip Bepo Marinković. Dužnost političkog komesara obnašao je major Fabijan Trgo.
- ³ XI. dalmatinska biokovska brigada formirana je 2. listopada 1943. u Kozici, kod Vrgorca. Djelovala je po jadranskim otocima. Sudjelovala je u ovladavanju Dalmacijom te kninskoj, mostarskoj i tršćanskoj operaciji. Duž čitavog ratnog puta ove postrojbe događali su se stravični ratni zločini. Pripadnici ove brigade ušli su u samostan i crkvu Uznesenja BDM na Širokom Brijegu 7. veljače 1945. Početkom svibnja 1945. ova je postrojba preimenovana u Motorizirani odred 4. armije. Sredinom svibnja 1945. uspjela je prodrijeti u Korušku. Njezinu zapovjednu strukturu sumnjiči se za pripremu i provođenje masakra ratnih zarobljenika na Kočevskom rogu. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovijedao major Ivan Guvo. Dužnost političkog komesara obnašao je major Grga Markić.
- ⁴ III. prekomorska brigada, formirana je 17. prosinca 1943. u Gravini (Italija). Opremili su je i uvježbali Britanci. Sudjelovala je u desantu na Brač, kninskoj, mostarskoj i riječkoj operaciji, te u ovladavanju zapadnom Bosnom. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovijedao major Bogdan Viskiće, a dužnost političkog komesara obnašao je major Stane Bobnar.
- ⁵ II. dalmatinska proleterska brigada formirana je u Uništima 3. listopada 1942. Djelovala je u Bosni, Srbiji i Crnoj Gori, Hercegovini i Dalmaciji. Sudjelovala je u bitkama na Neretvi i Sutjesci, u ovladavanju Dubrovnikom i Risnom, u Mostarskoj operaciji, kao i u završnim ratnim operacijama u Hrvatskom primorju i Istri. U sastav 9. dalmatinske divizije

Današnji izgled ploče u Kozici, podignutoj u čast osnivanja XI. dalmatinske brigade

dalmatinske brigade⁵ koja je, koristeći prednosti brdovito-kraškog terena sjeverno od Širokog Brijega, kao i svoje iskustvo u gerilskoj vrsti ratovanja, imala zadaću djelatne zaštite glavnine 26. divizije od mogućeg protuudara njemačko-hrvatskih snaga iz pravca Goranaca i Mostara. Sličnu zadaću, samo na suprotnom boku, imale su III.⁶ i XIII. brigada⁷ iz sastava 9. dalmatinske divizije dok je IV. dalmatinska brigada, zbog desetkovanosti i gubitaka u operaciji Bura, ostala bez vidljivih operativnih zadaća u dubini teritorija, ali s jasnim specijalističkim zadacima, kao što ćemo kasnije također vidjeti. Uloga 19. dalmatinske divizije nije izravno bila usmjerena prema Širokom Brijegu, nego prema južnim dijelovima Mostarskog blata i dalje prema Mostaru.

Obavještajni »punkтови« OZNE i zadaće KNOJ-a

Nedvojbeno je da je sustav OZNE bio inkorporiran u sve značajnije segmente ove operacije. Iz ne tako skromne partizanske dokumentacije, kao i objavljenih radova, za sada je teško s apsolutnom preciznošću raščlaniti sve značajnije podrobnosti o operacijama OZNE i KNOJ-a vođenih tijekom pripreme i realiziranja same vojne operacije. Ipak, većina raspoloživih izvora sasvim jasno ide u prilog tezi da su operativne operacije OZNE i terenskih tijela KPJ vođene planski – i to puno du-

gotrajnije razdoblje nego je to razdoblje završnih vojnih operacija. Međutim, u prvoj su fazi analitički timovi OZNE vjerovali da će do povlačenja njemačkih postrojbi iz Širokog Brijega doći potpuno planski, odnosno na isti onakav način kako se to dogodilo s povlačenjem nekoliko mjeseci ranije. Do takvih informacija došli su na temelju vojno-političke prosudbe stanja na široj bojišnici, kao i na temelju informacija prikupljenih s terena.

Tri značajnija obavještajna punkta OZNE, korištena za prikupljanje informacija o stanju u Širokom Brijegu posljednjih mjeseci prije njegova pada, nalazili su se na Vučipolju, Poganoj Vlaci – Ledincu i Čerinu. Upravo na tim mjestima djelovale su tajne komunističke ćelije bliske OZNI koje su na različite način dolazile do informacija o stanju u okruženom Širokom Brijegu prosljeđujući ih dalje prema Ljubuškom, gdje je u to doba bilo sjedište OZNE i Rajonskog komiteta KPJ. Prema raspoloživim izvorima, ključnu ulogu u izgradnji te mreže imali su Marko Šoljić, Mato Markotić, Petar Jelčić i Jure Galić. Ključne osobe na terenu bili su Petar Leko, Božo Barbarić i Vice Sopta, sva trojica istaknutih prvaka komunističke vlasti nakon rata. Uz ovu crtu koja je vodila prema Ljubuškom, potpuno izvjesnom čini se i jedna tvrdnja kako je u to vrijeme u Širokom Brijegu postojala i skupina koja je održavala iznimno aktivne kontakte s mostarskim komunistima, poglavito skupinom oko Džemala Bijedića.⁸ Nedvojbeno je da su upravo ti obavještaj-

ušla je u siječnju 1945. u zapadnoj Hercegovini. Do tada je djelovala u sastavu 2. crnogorskog korpusa. Proleterskom brigadom proglašena je 1944. U zoni odgovornosti ove brigade dogodio se zločin nad šestoricom hercegovačkih franjevaca u Mostarskom Gracu. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovijedao major Bruno Vuletić. Dužnost političkog komesara obnašao je major Ante Jerkin.

⁶ III. dalmatinska brigada, formirana je u Vrbi kod Muća 12. studenoga 1942. Djelovala je na području Sinja, Vrljike, Kozjaka i Kosova te u zapadnoj Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku. U sastavu 9. divizije sudjelovala je u kninskoj, tršćanskoj i mostarskoj operaciji. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovijedao major Josip Babin. Dužnost političkog komesara obnašao je major Danilo Simonović.

⁷ XIII. dalmatinska brigada formirana je krajem rujna 1943. kao južnodalmatinska brigada. Djelovala je na otocima Šipanu, Visu, Korčuli i Mljetu, na Pelješcu, u srednjoj Dalmaciji, Bosni i Lici. Koncem 1944. i početkom 1945. djelovala je u zapadnoj Hercegovini. Raspuštena je početkom ožujka 1945. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovijedao major Mate Meštrović. Dužnost političkog komesara obnašao je Čedomil Cvrlije.

⁸ Vidi Jure Galić, *Vrijeme i ljudi*, Svjetlostkomerc d. d., Sarajevo, 2005.

ni punktovi, kao i informacije koje su putem svojih veza uspjeli izravno prikupiti Marko Šoljić i Stanko Naletilić, dvojica u to vrijeme najistaknutijih Širokobriježana unutar komunističkog pokreta u Hercegovini, bile dovoljne da OZNA i KPJ formiraju opću sliku o najistaknutijim protivnicima komunističkog pokreta u Širokom Brijegu.

Međutim, operacijom »Bura«, odnosno njemačko-hrvatskim vojnim ispadom prema Vrgorcu i Metkoviću, temeljito su ugrožene prosudbe OZNE o »skorom laganom ulasku partizana u Široki Brijeg«⁹, te je iz temelja uzdrman i položaj partizanskog pokreta i Josipa Broza u očima saveznika. Upravo zbog toga trebalo je pronaći »žrtveno janje« te kreatora loših prosudbi amnestirati od partijske, ali i svake druge, odgovornosti, koristeći ujedno novonastalu situaciju kao izravan povod za fizičko uklanjanje svih onih koji bi dugoročno mogli biti smetnja izgradnji države i društva kakvu je nastojala stvoriti KPJ na čelu s Josipom Brozom. Međutim, stvarni uzroci ovakvih postupaka vodstva KPJ i OZNE kao njegovog najrepresivnijeg dijela puno su dublji i složeniji. Upravo u netrpeljivosti prema vjeri i doživljavanju Katoličke crkve, kao jednog od najvećih ideoloških suparnika, treba tražiti glavne uzroke masovnih ubojstava katoličkih svećenika. Naravno, upravo u tom kontekstu, jasno razlikujući stvarne uzroke od neposrednog povoda, treba prosuđivati i naknadnu političku pamet regionalnih i lokalnih komunista sadržanu u izvješću Okružnog komiteta KPJ za zapadnu Hercegovinu od 13. veljače 1945.¹⁰ u kojem partijski komitet za zapadnu Hercegovinu pokušava pronaći opravdanja za već počinjene stravične zločine nad franjevcima i civilnim stanovništvom zapadnog dijela Hercegovine.

Ratni put II. dalmatinske brigade

Navodna krivnja franjevac, prema ovom izvješću, bila je »suradnja s ustašama i Nijemcima u operaciji Bura«, odnosno navodna »uloga fratara u povezivanju ustaša i škripara s ciljem izvršenja puča«¹¹, što nije ništa drugo nego očajnički pokušaj umanjenja stupnja vlastite odgovornosti za donošenje loših političko-obavještajnih prosudbi i prebacivanje vlastite odgovornosti zbog pretrpljenog vojničkog poraza na neke druge. U ovom slučaju – političke i klasne neprijatelje.

Mostarski Gradac – obračun s fratrima djelo je alkarskog vojvode i kasnijeg predstojnika Titova kabineta

Dalmatinska, II. proleTERSka brigada, bila je, sve do siječnja 1945., u sastavu II. crnogorskog korpusa. Tek u to doba ova je brigada, na temelju zapovjedi Vrhovnog štaba iz Dubrovnika, prebačena na zapadne prilaze Širokom Brijegu gdje je uključena u strukturu 9. dalmatinske divizije, koja je u to vrijeme, sa zapada i jugozapada, pokušavala opsjedati Široki Brijeg.

O kakvoj je brigadi bilo riječ, najbolje govore istraživanja profesora Hrvoja Kačića. »Naime, 3. prosinca 1943. Vrhovni je komandant, to jest, sam Tito naredio štabu Drugoga udarnog korpusa da II. dalmatinsku proleTERSku brigadu izdvoji i da ju što prije uputi na područje Boke kotorske i južne Dalmacije. Provedbom Titove zapovijedi smijenjen je dotadašnji zapovjednik II. dalmatinske proleTERSke brigade Savo Burić, a zamijenio ga je Obrad Egić. Pod njegovim zapovjedništvom peti bataljun II. dalmatinske proleTERSke brigade pod zapovjedništvom Đure Četnika, seljaka iz okolice Knina, skupa s XXIX. hercegovačkom divizijom, ulazi u Dubrovnik. Drugi bataljuni II. dalmatinske brigade su pod zapovjedništvom Brune Vuletića, zamjenika komandanta II. dalmatinske brigade, upućeni u Konavle i na prostor Slanoga. U sastavu II. dalmatinske brigade nakon IV. i V. ofenzive bilo je jako malo Dalmatinaca pa se Tito poslužio lukavštinom i uz Hercegovačku diviziju, popunjenu uglavnom četnicima koji su prešli u partizane, na krajnji jug Hrvatske uputio jednu dalmatinsku postrojbu za koju je smatrao da će biti bliža pučanstvu, ali koja je po svome sastavu uspješno surađivala s XXIX. hercegovačkom i pokorno izvršavala naredbe.«¹² Među imenima žrtava ove brigade u Dubrovniku, koja Kačić spominje u svojoj knjizi, nalaze se poznati svećenici Marijan Blažić (1897. – 1944.), Toma Tomašić (1881. – 1944.), Mato Kalafatović (1910. – 1944.), Đuro Krečak

⁹ Isto.

¹⁰ Izvješće Okružnog komiteta KPJ za zapadnu Hercegovinu od 13. veljače 1945., Historijski arhiv Mostar, Pik. broj Og.19.-587.

¹¹ Isto.

¹² Hrvoje Kačić, *Dubrovačke žrtve*, Naklada Gea, Dubrovnik, 2010.

(1883. – 1944.) te neki ugledni članovi HSS-a kao što je Marko Marojica.

Prvi dodiri II. dalmatinske sa Širokim Brijegom

Analiza bojevih djelovanja ove brigade, vođenih tijekom siječnja i prve polovice veljače 1945., pokazuju da je njezino zapovjedništvo, primjenom klasičnih gerilskih metoda ratovanja, pokušavalo južnim obroncima Čabulje prodrijeti prema Mostaru, pri čemu se isticala masovnim likvidacija i brutalnošću prema domicilnom pučanstvu, o čemu na iznimno zanimljiv način svjedoče kazivanja nekadašnjih pripadnika te brigade objavljena u komunističkim publicističko-pamfletističkim radovima.

»Borbe za oslobođenje Širokog Brijega po oštrini i gubitcima strašno su me se dojmile«, tvrdi Zagorka Vujić iz sela Macirovac kod Gračaca, koja je u to vrijeme bila zamjenica referenta saniteta Prvog bataljuna II. dalmatinske brigade.¹³ U svome opisanju prvih bojevih iskustava sjeverozapadno od Širokog Brijega Zagorka pruža i podroban opis bojeve spremnosti vojnih postrojbi koje su u to vrijeme branile Široki Brijeg, ali istodobno vrlo teškim riječima, sasvim nesvjesno, ukazuje i na loše prosudbe, kardinalne pogreške i »srljanja« vlastita zapovjedništva, za što uzročnike treba tražiti u partizanskim prosudbama kako će se Nijemci uskoro sami povući. Pritom, naravno, spomenuta partizanka ne propušta ukazati na »krvoločnost fratara i kaluđerica«, ne nudeći nijedan konkretan dokaz o njihovoj navodnoj odgovornosti. Česta ponavljanja ovakvih teza imaju sasvim logično pojašnjenje – riječ je o frazama političkih komesara koje su redovito slušali i vremenom u njih povjerovali, ali i kasnijim pokušajima prikriivanja i zataškavanja masovnih zločina koji su iza njih ostali. »Po pristizanju u selo Dobrkoviće i Gornji Crnač bataljon je brzo razbio ustašku miliciju. (Riječ je o naoružanu domicilnu pučanstvu koje je branilo svoje domove. op. a.) Poneseni tim uspjehom, bez naročite pripreme, napali smo njemačko-ustaško uporište Široki Brijeg. Međutim, s njegovim osvajanjem išlo je teško. Naišli smo na jaki otpor neprijatelja i dobro organiziranu obranu. Nismo znali da se u Širokom Brijegu i u obližnjim selima, pored Nijemaca, nalazi i velik broj mjesnih ustaša i ostaci razbijenih raznih ustaških formacija iz drugih krajeva Hercegovine, među kojima je bilo i krvoločnih fratara, pa i

kaluđerica«,¹⁴ tvrdi partizanka Zagorka Vujić iz Gračaca.

Ovakav oblik ratovanja jedne slabo opremljene postrojbe na iznimno teškom i širokom području od Kočerinina do Gornjeg Pologa, u ekstremnim zimskim uvjetima, rezultirao je razvlačenjem brigade na jako širokom području, čime su postrojbe u njezinom sastavu postale iznimno lak plijen za protivničke snage koje su na njih vršile pritisak iz tri pravca: Širokog Brijega, Mostara i Goranaca.

Kakav je dojam II. dalmatinska proleterska brigada ostavila na civilno pučanstvo u širokobriješkom kraju, posvjedočila nam je Janja B., tada mlada djevojka,

a danas 88-godišnja starica iz Širokog Brijega: »Danima se među narodom govorilo da su partizani u Crnču i da svagdje kud prođu ima mrtvih "ko plive". Jedne večeri dođoše i u Gradac. Bili su jako slabo obučeni i obučeni za zimske uvjete koji su tada vladali. Uglavnom su bili Sinjani, a bilo ih je i iz okolice Knina, Dubrovčana te nešto Crnogoraca. Većina ih je nosila opanke i bile čarape ispletene od ovčje vune. Bili su jako mršavi, nisu imali što ni jesti pa su nam prvu večer pojeli večeru. Sljedećih dana su odredili tko će, i kada, dati ovcu, janje i

Približavanje partizana kod puka je izazivalo veliku zebnju jer su čuli da kuda oni prođu mrtvih ima »ko plive«. To se ubrzo pokazalo točnim. Razlozi su bili mnogi, pa tako i partizanska nesmotrenost.

drugo što im treba. ...

Nekoliko dana kasnije nas nekoliko je bilo kod ovaca, kad je naišla jedna skupina tih istih partizana. Upravo kad su bili blizu nas sa susjednih su se brda počeli prema nama spuštati Nijemci i ustaše. Razvila se velika bitka, a mi s ovcama u sredini. Nešto je partizana uspjelo izmaći, a nešto je poginulo. Dvojica partizana su uletjela među ovce. Mi čobanice smo im tiho govorile, jer smo ih već danima poznavale, da se umire i ostanu među ovcama, a mi ćemo ovce okrenuti na suprotnu stranu. Ali, oni nisu poslušali. Ustali su, počeli trčati i pucati. Ubrzo su obadvojica bili mrtvi. Njihove kolege koje su bježale prema obližnjem brdu vikale su iz svega glasa – Izdali ste nas, Grabovica će (tako su oni zvali Gradac) gorjeti! Nekoliko dana kasnije po selu se počelo pričati da su ti isti partizani odveli fratre iz crkve u Gracu i pobili ih na putu prema Gostuši. Tada smo razumili da njihove prijetnje nisu bile uzaludne.«¹⁵

Svjedočenje, suprotno iskazu Janje B., jest ono Ruže Vučetić, Crnogorke iz sela Vilusi u općini Grahovo, koja je u vrijeme opsjedanja Širokog Brijega bila četna bolničarka u II. dalmatinskoj proleterskoj brigadi. Zanimljivo je da »drugarica« Vučetić, nastojeći dokazati navodnu krvoločnost širokobrijeških fratara i »kaluđerica«, kako

¹³ Obrad Egić, »Žene borci Druge proleterske dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade«, *Narodni list, Zadar*, 1983., str. 388.

¹⁴ *Isto*, str. 388.

¹⁵ Svjedočenje Janje B., rođene 1923., iz Širokog Brijega.

naziva časne sestre, zaboravlja na jednu vrlo ozbiljnu podrobnost. Njezina II. dalmatinska brigada, naime, nije imala izravnih doticaja sa Širokim Brijegom, nego je svoje bojeve aktivnosti vodila nešto sjevernije. Ipak, iskaz je vrlo zanimljiv. Poglavitito zbog neistina i očitih pokušaja sustavnog širenja vjerske i nacionalne mržnje, kojim spomenuti iskaz u cijelosti obiluje:

»Najteža mi je bila borba na Širokom Brijegu, koja je na mene ostavila stravičan utisak. Pored drskosti i upornosti neprijatelja, koji nam je nanio velike gubitke, morali smo savladavati oštru zimu, namete snijega na nepoznatom i teško prohodnom terenu, kamenjaru, kao i nepovjerenje većeg dijela stanovništva. Ali od svega toga najteže me se dojmio susret s časnim sestrama iz tamošnje fratarsko-ustaške manastirske tvrđave. I one su nas napadale. U svojim podlim svirepostima bile su gnusnije od fratara i ustaša. Naročito su bile nemilosrdne u odnosu prema teškim ranjenicima. Može se pretpostaviti kako je na mene, seljačku djevojku odgajanu u crnogorskoj patrijahalnoj obitelji, gdje je pop prikazivan božjim posrednikom, djelovao taj susret s crnim "avetima". Gledala sam te žene, od glave do pete ogrnute crnom odorom. O vratu im je visio veliki križ, koji su nosile u ime Boga i "ljudskog mira na zemlji", a ispod crne mantije nož i pištolj za podmuklo ubijanje naših ranjenih boraca. Nevjerojatno, al' i istinito, više sam strahovala da im padnem u ruke nego Nijemcima.«¹⁶

Iskaz koji je, kao i prethodni, motiviran jednakom količinom mržnje, laži i neistina, dala je također Matija Bokan, iz Betine na Murteru, tadašnja zamjenica referenta saniteta III. bataljuna i pripadnica partizanskog pokreta od 1941.

»Od tri godine koje sam provela u ratu najteža mi je bila ta zadnja, pogotovo januar i februar 1945. godine na Širokom Brijegu. Pored izuzetno teškog terena i surovih okršaja, sukobili smo se sa "časnim sestrama" i fratrima iz tamošnjeg samostana«¹⁷, tvrdi Matija Bokan, naglašavajući da su im fratri »osim otvorene borbe s oružjem, pričinjavali i druge teškoće.«¹⁸ Međutim, kao i ostale njezine drugarice, i ona se navukla na tanku nit pamfletizma zaboravljajući pritom jednu vrlo važnu činjenicu – II. proleterska brigada, a ni njezin III. bataljun, nije uopće

Partizanka Matija Bokan, u komunističkoj literaturi navedena kao jedna od svjedokinja događaja na Širokom Brijegu

dolazila u doticaj sa samostanom na Širokom Brijegu, što je vidljivo iz svih relevantnih analiza partizanskog napada na Široki Brijeg.

Povijesna je činjenica, koju potvrđuju svi relevantni povijesni izvori, da je II. proleterska brigada bojevo djelovala sjevernije od samog Širokog Brijega, dakle i franjevačkog kompleksa. Isto tako, neosporna je činjenica da su upravo pripadnici ove brigade pobili šestoricu franjevaca u Mostarskom Gracu. Nejasno je, međutim, iz kojih je razloga svaki od ovih iskaza fokusiran upravo na samostan na Širokom Brijegu. Je li u ovom slučaju riječ o namjernom preuveličavanju značaja osobne uloge spomenutih »drugarica«, što je bila redovita pojava u nekadašnjoj jugo-komunističkoj historiografiji, ili pak autor knjige Obrad Egić¹⁹, koji je bio visokopozicionirani partizanski obavještajac, a prije Brune Vuletića²⁰ i zapovjednik II. dalmatinske proleterske brigade, kroz njihove iskaze pokušava što više zamutiti sliku stvarnih događaja

¹⁶ Obrad Egić, »Žene borci Druge proleterske dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade«, str. 382.

¹⁷ Isto, str. 43.

¹⁸ Isto, str. 43.

¹⁹ Obrad Egić rođen je 1908. u selu Gošić kod Šibenika. U vrijeme kraljevine Jugoslavije bio je podoficir JV. Partizanskom pokretu pristupio 1941. Član KPJ od 1942. U vrijeme rata bio komandant II. dalmatinske brigade i divizije. Nakon rata završio VVA JNA. Proglašen tzv. narodnim herojem. Autor je više memoarskih partizanskih knjiga. Za njegovo ime, kao i ime njegovog tadašnjeg zamjenika Brune Vuletića, veže se dobar dio zločina počinjenih u Dubrovniku koncem 1944.

²⁰ Bruno Vuletić rođen je u Sinju 1924. Partizanskim postrojbama priključio se 1941. kao sedamnaestogodišnji učenik sinjske gimnazije. Članom jugoslavenske komunističke partije postao je 1942. U vrijeme rata obnašao je dužnost zapovjednika bataljuna, zamjenika i zapovjednika brigade. Po završetku rata dugi niz godina bio je izaslanik JNA u NR Kini, a u mirnodopskim uvjetima jedno je vrijeme zapovijedao divizijom i armijom. Obnašao je i dužnost pomoćnika saveznog sekretara (pomoćnik ministra obrane), a dugi niz godina radio je i kao načelnik vojnog kabineta Josipa Broza. U komunističkoj Jugoslaviji završio je Diplomatsku školu i Visoku vojnu akademiju. Sedamdesetih godina bio je i alkarski vojvoda sinjskih alkara.

te žihu interesa skrenuti sa stvarnih počinitelja zlodjela, teško je kazati. Međutim, mnoge partizanke spomenu-te u Egićevoj knjizi u svojim iskazima pokušavaju vlastite zločine prikazati kao plemenite, što je potpuno na tragu Đilasova učenja u »Plemenitoj mržnji«. Tako i Matija Bokan u svom iskazu uporno pokušava ukazati na »odgovornost« franjevacu, odnosno na ono za što su po njezinim (ili Egićevim) gledištima bili odgovorni, pravdajući na taj način zločine počinjene nad njima, u što su mnogi lakovjerni bili povjerovali.

»Hrane nam nisu dali, iako su je u izobilju imali«⁴⁴, tvrdi Bokan te prema tom iskazu možemo zaključiti da je ipak riječ o župnoj kući u Mostarskom Gracu, u koju su partizani i prije 6. veljače znali »svratiti«, a ne o samostanu na Širokom Brijegu kojemu, do 7. veljače 1945. i vojničkog pada Širokog Brijega, nisu mogli pristupiti ni na pristojnu udaljenost.

»Nama ženama nisu dozvoljavali da se od kiše i velike zime sklonimo u samostan, s motivacijom da vjera ženama ne dozvoljava ulazak u samostan. Na veliku muku ustupili su nam neke staje u kojima su držali svoju stoku. Svojestveno njihovoj podlosti, obavijestili su Nijemce i ustaše o našem smještaju i rasporedu, a ovi su nas u noći na spavanju napali, nanijevši nam ozbiljne gubitke. Međutim, kroz dva-tri dana ponovno smo se vratili fratrima u posjetu. Ovog su puta platili svoja zlodjela«⁴⁵, stoji u nastavku iskaza ratoborne Matije Bokan.

Ubojstvo franjevacu u Mostarskom Gracu

Vuletićeva je II. dalmatinska brigada 5. veljače, na svome putu prema Mostaru, bila u potpunosti ovladala Gornjim Gracom te su se njezini dijelovi počela spuštati prema komunikacijskom pravcu Široki Brijeg – Mostar u selu Knešpolju, što je ugrožavalo prohodnost cestovnog pravca koji od Širokog Brijega vodi prema Mostaru. Pošto je ostatak njemačkih i ustaško-domobranskih postrojbi već bio pod snažnim udarom glavnine partizanskih snaga, stožer 369. divizije, koji je u to vrijeme bio smješten u Potocima, prema Knešpolju je uputio 370. pukovnicu, prethodno je vlakom vrativši iz Konjica, o čemu svjedoče objavljeni zapisi njemačkog natporučnika Beck-Woernera. »Još u noći (5. na 6. veljače) pukovnijski stožer 370. pukovnije u žurbi je stigao na Lise. II./ 370

zaposjela je cestu Mostar – Lise, I./370 odmah je morala sjeverno od ceste kako bi zaustavila neprijateljski napad, koji je usmjeren ka Mostaru.«⁴⁶

Upravo pred tim iznenadnim udarom prve bojne njemačke 370. pukovnije pripadnici Vuletićeve II. proleterske brigade su, povlačeći se prema Gostuši i vletima Čabulje, poveli sa sobom šestoricu tamo zatečenih širokobrijeških franjevacu. Tadašnji pripadnik Vuletićeve II. dalmatinske brigade P. R., koji je bio izravnim očevicem ovog zločina, svojedobno je

otvoreno progovorio o njegovim podrobnostima.

»Naišli smo na crkvicu oko koje je bilo još kuća. Kasnije smo saznali da se to selo zove Gornji Gradac. Štapski kuriri tjerali su ispred sebe grupu zatočenika. U njoj su bili jedan civil, jedan vojnik i četiri, pet fratara. Kuriri su nas zvali da im pomognemo likvidirati zatočenike, ali svi koji su kraj njih prolazili govorili su da nemaju streljiva, što je bilo točno. Skupina se zaustavila dvadesetak metara dalje od nas. Kuriri su stajali iza svojih žrtava. Tada je onaj civil pokušao pobjeći, ali ga je rafal pokosio. Odmah nakon njega u bijeg se dao zarobljeni Nijemac. Kao munja trčao je krivudavo niz veliku strminu i uspio pobjeći. Na red su došli fratri. Držali su krunice. Govorili su da nikakvo zlo nisu napravili, da nizašto nisu krivi i da su narodu samo pomagali, ali milosti nije bilo. Odjeknuli su krvavi rafali i okončali život pravednih mučenika.«⁴⁷

Podrobnosti ovog svjedočenja svakako su zanimljive. Međutim, naivno bi bilo povjerovati da bi se jedna skupina štapskih kurira II. dalmatinske brigade, mladih i nadobudnih skojevaca, željnih dokazivanja, samostalno odlučila za jedan ovakav korak. Da je to tako, govori iskaz već spominjane Matije Bokan, referentice III. bataljuna iz sastava II. proleterske, na koju se opet pozivamo.

»Ovog su puta fratri platili svoja zlodjela. Učestvovala sam u obračunu, a vojni sud pri Štabu brigade nekolicinu je osudio na smrt strijeljanjem«, stoji u iskazu Matije Bokan, partizanke iz Betine na Murteru, koji govori o tome što se dogodilo kad su se ona i njezini drugovi iz II. dalmatinske brigade ponovo vratili u župnu kuću u Mostarskom Gracu, gdje su zatekli fratre koji im navodno nekad ranije »nisu dali hrane, niti potražiti tamo sklonište od kiše«.⁴⁸ Ona, dakle, priznaje da je bila izravno uključena u zločin počinjen 6. veljače 1945. nad šestoricom franjevacu u Mostarskom Gracu.

(Nastavlja se)

⁴⁴ Obrad Egić, »Žene borci Druge proleterske dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade«, str. 43.

⁴⁵ Isto, str. 43.

⁴⁶ Franz Schraml, *Hrvatsko ratište*, Zaprešić, 1993., str. 103.

⁴⁷ *Večernji list*, 8. veljače, 1995., str. 8.

⁴⁸ Obrad Egić, »Žene borci Druge proleterske dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade«, str. 43.